BAOU Education for All
NAAC ACCREDITED A++ GRADE 3.55/4
॥ चैतन्य ॥
CHAITANYA
ISSN : 2582 2802
A Refereed and Peer - Reviewed International e-Journal of Humanities and Social Sciences
by School of Humanities and Social Sciences
Dr. Babasaheb Ambedkar Open University, Ahmedabad

મહાન સ્વપ્નદ્રષ્ટા: ડૉ. બાબાસાહેબ આંબેડકર

ડૉ. સંજય પટેલ
આસિસ્ટન્ટ પ્રોફેસર, સમાજશાસ્ત્ર,
સ્કુલ ઓફ હ્યુમેનીટીસ એન્ડ સોશિયલ સાયન્સિસ,
ડૉ. બાબાસાહેબ આંબેડકર ઓપન યુનિવર્સિટી,
અમદાવાદ, ગુજરાત

ડૉ. જયેશ પરમાર
આસિસ્ટન્ટ પ્રોફેસર, સમાજશાસ્ત્ર,
સ્કુલ ઓફ હ્યુમેનીટીસ એન્ડ સોશિયલ સાયન્સિસ,
ડૉ. બાબાસાહેબ આંબેડકર ઓપન યુનિવર્સિટી
અમદાવાદ, ગુજરાત

❖ **સારાંશ-:**

ડૉ. આંબેડકર એ સમાજ અને દેશના વિકાસમાં દરેક ક્ષેત્રમાં અનમોલ યોગદાન આપ્યું, જે આજે પણ અમૂલ્ય છે. તેમના દ્રષ્ટિકોણ અને તેમના કાર્યની પૂર્ણતા એ એવી એક દ્રષ્ટિ છે, જે સામાજિક, આર્થિક અને રાજકીય સુધારાઓ માટે માર્ગદર્શક બની રહી છે. અર્થશાસ્ત્રી, સમાજશાસ્ત્રી અને શિક્ષણશાસ્ત્રી તરીકે ડૉ. આંબેડકરનું યોગદાન તેમના મૃત્યુ પછી પણ ગહરી અસર છોડી રહ્યું છે, અને તેમના વિચારો અને કાર્યનો પ્રભાવ આજની પેઢી પર પણ અદ્વિતિય છે. ડૉ. આંબેડકર એ જે સ્વપ્ન જોયું, તે આજના ભારતમાં વ્યાખ્યાયિત થયુ છે. તેઓના દ્રષ્ટિકોણ અને વિચારસરણીના આધારે થયેલા સામાજિક અને રાજકીય પરિવર્તનો એ એવા મૌલિક માર્ગ દર્શક છે, જે આગળની અનેક પેઢીઓ માટે માર્ગદર્શન રૂપ છે. તેમની દ્રષ્ટિ, જેને આપણા સમયના પરિપ્રેક્ષ્યમાં જોવામાં આવે તો આજે પણ એટલી જ તાજી અને જરૂરી છે. "એક મહાન સ્વપ્નદ્રષ્ટા" તરીકે ડૉ. આંબેડકરનું જીવન એ જીવનમુલ્ય પ્રેરણા છે, જે દેશમાં ન્યાય, સમાનતા અને સશક્તિકરણ માટે સતત પ્રેરિત કરે છે. પ્રસ્તુત લેખમાં ડૉ. બાબાસાહેબ આંબેડકરે ભારત દેશના વિકાસમાં અને દબાયેલા કચડાયેલા પીડિત અને શોષિત લોકોના ઉત્કર્ષ માટે એક અર્થશાસ્ત્રી, એક સમાજશાસ્ત્રી અને એક શિક્ષણશાસ્ત્રી તરીકે પોતાના વિચારો જે રજૂ કર્યા છે તેની ખૂબ જ ઝીણવટભરી ચર્ચા કરવામાં આવી છે. પ્રસ્તુત લેખમાં ગૌણ માહિતી આધારિત સંદર્ભનો ઉપયોગ કરવામાં આવ્યો છે.

ચાવીરૂપ શબ્દો :-

ડૉ .બાબાસાહેબઆંબેડકર, વંચિત ,શોષિત ,સમાજ કલ્યાણ, અર્થવ્યવસ્થા, વિકાસ ,

❖ **પ્રસ્તાવના-:**

દુનિયા બાબા સાહેબ ભીમરાવ આંબેડકરને ભારતના બંધારણના ઘડવૈયા માને છે.તેઓ એક કાયદાશાસ્ત્રી, રાજનેતા, તત્વચિંતક, નૃવંશશાસ્ત્રી, ઈતિહાસકાર, અને અર્થશાસ્ત્રી તેમજ અનેક વિષયના જ્ઞાતા હતા. ડૉ.બાબા સાહેબ આંબેડકરના હુલામણા નામથી પણ જાણીતા છે. તેઓએ ભારતમાં બૌદ્ધ પુન:જાગરણ આંદોલનની શરૂઆત કરી. ભારતીય બંધારણના ઘડવૈયા ડૉ.ભીમરાવ આંબેડકરનું સ્વપ્ન હતું કે, ભારત જાતિમુક્ત બને, ઔદ્યોગિક રાષ્ટ્ર બને, કાયમ લોકશાહી રહે. આંબેડકરને લોકો માત્ર એક દલિત નેતા તરીકે બાંધે છે, જયારે તેમણે બાળપણથી જ જાતિ પ્રથાનો ખુલ્લેઆમ વિરોધ કર્યો હતો. બાબા સાહેબે જાતિવાદથી મુક્ત આર્થિક રીતે મજબૂત ભારતનું સપનું જોયું હતું. ડૉ.આંબેડકરનું બીજું સપનું હતું કે, દલિતો શ્રીમંત બને, તેઓ હંમેશા નોકરી શોધનાર જ નહીં પણ નોકરી આપનાર પણ હોવા જોઈએ. બાબા સાહેબ હંમેશા જાતિપ્રથા, ઊંચ વર્ગ અને નિમ્ન વર્ગના વિરોધી હતા. ડૉ.આંબેડકર માત્ર બંધારણ નિર્માતા, અસ્પૃશ્યતા સામે લડનાર એક સામાજિક યોદ્ધા કે મહિલા સશક્તિકરણ માટે ઝઝુમનાર નેતા કે દલિત નેતાજ નહોતા પરંતુ તેઓ એક મહાન રાષ્ટ્ર નિર્માતા છે. રાષ્ટ્ર નિર્માણના દરેક કાર્ય અને વિચારમાં 'નેશન ફર્સ્ટ' રહ્યું છે. ડૉ. બાબા સાહેબ આંબેડકરનું સમગ્ર વ્યક્તિત્વ પ્રેરણા આપનારું છે. તેમના વિચારો આજે પણ મુલ્યવાન છે. તેમણે ભારતનું સર્વશ્રેષ્ઠ સંવિધાન બનાવ્યું એ તો બધા જાણે છે, પરંતુ બહુ ઓછા લોકો જાણે છે કે તેઓ આધુનિક ભારતના સર્વશ્રેષ્ઠ ઘડવૈયા છે. આધુનિક ભારતના નિર્માણમાં ડૉ.આંબેડકરનું યોગદાન રહ્યું છે. ડૉ. આંબેડકર દ્વારા બંધારણ ઘડ્યા પછી બંધારણીય પ્રક્રિયાની સ્થાપના પછી પણ તેમને થયેલો અન્યાય વિશ્વમાં અજોડ છે. ચાલો તેમની અન્ય કેટલીક પ્રતિભાઓ પર એક નજર કરીએ. અને તેમનું જુદા-જુદા ક્ષેત્રોમાં જે મહાન યોગદાન રહ્યું છે તેના વિશે જાણીએ.

❖ **સમાજશાસ્ત્રી તરીકે ડૉ .બાબાસાહેબ આંબેડકર-:**

તે પણ એક યોગાનુયોગ હતો કે રાષ્ટ્રપિતા જ્યોતિબા ફૂલેનું અવસાન વર્ષ 1890 માં થયું હતું અને બાબા સાહેબનો જન્મ વર્ષ 1891માં થયો હતો. એવું લાગે છે કે સામાજિક ક્રાંતિના અગ્રદૂતો પોતાનું કામ આવનારી સામાજિક ક્રાંતિના અગ્રદૂતોને સોંપી રહ્યા છે. ડો.આંબેડકરના સમાજશાસ્ત્રીય વિચારોને વિવિધ સ્વરૂપે રજૂ કરવાનો આ પ્રયાસ છે. અન્ય મહાન ચિંતકની જેમ, તેઓ સમાજ સુધારક, વિદ્વાન, રાજકારણી, ફિલસૂફ, બંધારણવાદી, અર્થશાસ્ત્રી, એક મુક્તિદાતા તેમજ ગુલામી, ગુલામશાહી, અસ્પૃશ્યતા, અત્યાચાર, આર્થિક શોષણમાંથી દલિત લોકોને મુક્તિ આપનાર તરીકે વખણાયા છે. ધાર્મિક અસ્પષ્ટતા અને સામાજિક અન્યાય અથવા અસમાનતા. ડૉ. આંબેડકરે ભારતીય સમાજના હતાશ અને વંચિત લોકો માટે અવિરતપણે લડત ચલાવી, અને આ જ તેમને સમાજશાસ્ત્રની તેમની ફિલસૂફી વિકસાવવા લાવે છે જે આધ્યાત્મિક કસરતોના વમળમાં દખલ કર્યા વિના માણસની સમસ્યાઓને કેન્દ્રમાં રાખે છે.

ડૉ. આંબેડકરે હતાશ વર્ગના સ્વ-જાગરણ પર ભાર મૂક્યો હતો, કારણ કે તેઓ માનતા હતા કે સ્વ-જાગૃતિ તેમને સમાજમાં રહેલી અનિષ્ટો સામે લડવાની શક્તિ પ્રદાન કરશે. તેમણે પોતાની જાતને

પ્રગતિશીલ કટ્ટરપંથી તરીકે અને ક્યારેક-ક્યારેક પ્રગતિશીલ રૂઢિચુસ્ત તરીકે વર્ણવ્યું જે તેમને ઉદારવાદીઓ અને સામ્યવાદીઓથી અલગ પાડે છે. જ્ઞાતિ અંગેનો તેમનો વિચાર તેમના લખાણો સાથે બદલાયો. તેમણે ધ્યાન દોર્યું હતું કે જ્ઞાતિની લાક્ષણિકતા એ સાંસ્કૃતિક ક્ષેત્ર દ્વારા અધિષ્ઠાપિત એન્ડોગેમી હતી. તેમણે જાતિના અંત:વિવાહીત સ્વભાવ પર ધ્યાન કેન્દ્રિત કર્યું પરંતુ પાછળથી શ્રમનું વિભાજન, આંતર સંબંધોની ગેરહાજરી અને જન્મના સિદ્ધાંત જેવા અન્ય લક્ષણો ઉમેર્યા. તેમણે નબળા વર્ગો પર થતા અન્યાયના ઉકેલ તરીકે જાતિના સંપૂર્ણ વિનાશની દરખાસ્ત કરી. તેમની સામાજિક ફિલસૂફી ત્રણ શબ્દોમાં સમાયેલી છે - સ્વતંત્રતા, સમાનતા અને બંધુત્વ. તેમની ફિલસૂફીમાં સ્વતંત્રતા અને સમાનતાને સ્થાન હતું; પરંતુ તેમણે ઉમેર્યું હતું કે અમર્યાદિત સ્વતંત્રતાએ સમાનતાનો નાશ કર્યો અને સંપૂર્ણ સમાનતાએ સ્વતંત્રતા માટે કોઈ જગ્યા છોડી નથી. તેમની ફિલસૂફીમાં, કાયદાને સ્વતંત્રતા અને સમાનતાના ભંગ સામે રક્ષણ તરીકે જ સ્થાન હતું; પરંતુ તેઓ માનતા ન હતા કે કાયદો સ્વતંત્રતા અથવા સમાનતાના ભંગ માટે ગેરંટી હોઈ શકે છે. તેમણે સ્વતંત્રતા અથવા સમાનતા અથવા બંધુત્વના અસ્વીકાર સામે એકમાત્ર વાસ્તવિક સુરક્ષા તરીકે ભાઈચારાને સર્વોચ્ચ સ્થાન આપ્યું જે ભાઈચારો અથવા માનવતાનું બીજું નામ હતું, જે ફરીથી ધર્મનું બીજું નામ હતું.

મહાન સમાજશાસ્ત્રી જ્યોતિબા ફૂલે પછી દલિત સમાજ અને અન્ય સમાજના લોકોના અધિકારો માટે બાબા સાહેબે ઘણી લડાઈઓ લડી. બાબાસાહેબે હિંદુ સમાજના નીચલા વર્ગના અધિકારો માટે અવાજ ઉઠાવ્યો હતો. વાસ્તવમાં ગૌતમ બુદ્ધની સાથે સાથે બૌદ્ધ ધર્મ દ્વારા સામાજિક ક્રાંતિની શરૂઆત કરવામાં આવી હતી. પરંતુ તેમાં રાજકીય ક્રાંતિ ગૌણ હતી, જે બાદમાં સમ્રાટ અશોકના આગમન સાથે વધી. પરંતુ તે રાજકીય ક્રાંતિથી વાકેફ ન હતા. પરંતુ તેને રાજકીય ક્રાંતિ કહી શકાય નહીં કારણ કે અશોક પહેલાથી જ સમ્રાટ હતા. બાબા સાહેબે લોકોને તેમાં સામેલ કરીને રાજનીતિમાં એક નવી ક્રાંતિની શરૂઆત કરી. આ જરૂરી હતું કારણ કે તે સમયે સત્તાનું વર્ચસ્વ ધર્મ પર હતું અને સમાજની દિશા ધર્મ દ્વારા જ નક્કી થતી હતી. આવી સ્થિતિમાં ગાંધીજી અલગ મતદારક્ષેત્ર માટે સંમત થયા હોત તો ડૉ. આંબેડકરે સમાજના નીચલા વર્ગને બતાવેલી ક્રાંતિની દિશા આજે પણ સુસંગત બની હોત. દરેક પાસાઓથી જોવામાં આવે તો જાણવા મળે છે કે બાબાસાહેબ મહાન સમાજ વિજ્ઞાની હતા.

❖ ડૉ. બાબાસાહેબ આંબેડકર :અર્થશાસ્ત્રી તરીકે-:

આંબેડકર વિદ્યાર્થી હતા તે સમયથી જ અર્થશાસ્ત્રમાં તેમની રુચિ જણાઈ આવતી હતી, ભારતનું અર્થતંત્ર, તેનો ઈતિહાસ, અને તેના ભૂતકાળ-વર્તમાન-ભવિષ્ય વિશે તેઓ સતત વિચારતા થયા હતા. ડૉ. બી. આર. આંબેડકરનું પુસ્તક '**ધ પ્રૉબ્લેમ ઑફ રૂપીઝ**' સૌ પ્રથમ લંડનમાં 1923માં પ્રગટ થયું હતું. તે વખતે તેમની ઉંમર માત્ર 32 વર્ષની હતી. તેઓ લંડન સ્કૂલ ઑફ ઈકૉનૉમિક્સમાં ડૉક્ટરેટની ડિગ્રી મેળવવા માટે અભ્યાસ કરી રહ્યા હતા. તેના માટે તેમણે ભારતીય રૂપિયાની સ્થિતિ વિશે આ થિસિસ તૈયાર કરી હતી. આ થિસિસ આગળ જતાં ભારતના અર્થતંત્રમાં અગત્યની સાબિત થઈ હતી અને તેના આધારે બ્રિટિશ અર્થવ્યવસ્થાથી આગળ નીકળી શકાયું હતું. આ પુસ્તકે ખાસી ચર્ચા જગાવી હતી અને તેના આધારે જે નિર્ણયો લેવાયા તેના કારણે જ આખરે રિઝર્વ બેન્ક ઑફ ઈન્ડિયાની સ્થાપના થઈ હતી.

તેઓ ધર્મ, નૃવંશશાસ્ત્ર, સમાજશાસ્ત્ર અને રાજ્યશાસ્ત્ર સહિતના વિષયોમાં નિષ્ણાત હતા. પરંતુ તેમનાં ભાષણો અને લખાણો પરથી એટલો ખ્યાલ આવે છે કે તેમનો સૌથી મનપસંદ વિષય અર્થતંત્ર હતો. જો કે ડૉ. આંબેડકર વિશે વાત કરવામાં આવે ત્યારે પ્રથમ તેમને બંધારણના ઘડવૈયા તરીકે અને દલિત લડત માટે યાદ કરવામાં આવે છે અને તે પછી જ તેમની અર્થશાસ્ત્રી તરીકેની પ્રતિભાની ચર્ચા થાય છે. સાચી વાત એ છે કે ડૉ. આંબેડકર જીવનભર અર્થવ્યવસ્થા વિશે વિચારો કરતા રહ્યા હતા. તેમના આ વિચારોમાંથી જ ભારતીય અર્થતંત્રનુ સ્વરૂપ પણ ઘડાતું રહ્યું હતું. ઘણા અર્થશાસ્ત્રીઓ માને છે કે ભારતીય ચલણ વિશે ડૉ. આંબેડકર થિયરી અને પ્રૅક્ટિસ બંનેમાં જે રીતે વિશેષજ્ઞતા ધરાવતા હતા, તેના કારણે આરબીઆઈની સ્થાપનામાં તેમની નિર્ણાયક ભૂમિકા બની હતી."આજે ભારતીય અર્થતંત્રનું સ્વરૂપ ઘણું બદલાયેલું છે, પરંતુ ડૉ. આંબેડકરે આપેલો સંદેશ આજેય પ્રસ્તૃત છે. તેમનો મૂળભૂત વિચાર એ હતો કે ચલણની બાબતમાં એક કેન્દ્રીય સંસ્થા હોવી જોઈએ."વૈશ્વિક અર્થતંત્રમાં ભારતનું આજે જે સ્થાન છે અને તેની જવાબદારી આરબીઆઈ આજે સંભાળે છે, તેને આધારે કહી શકાય કે ડૉ. આંબેડકરના વિચારો આજે પણ સંસ્થા માટે માર્ગદર્શન બની રહ્યા છે. આરબીઆઈની રચના થઈ તેના પહેલાંના સમયગાળામાં ભારતીય અર્થતંત્રે અનેક ઊથલપાથલ જોઈ હતી. ડૉ. બી. આર. આંબેડકરના આર્થિક વિચારો, તેમણે જુદા જુદા તબક્કે રજૂ કરેલા અભિપ્રાયો વગેરેને કારણે આરબીઆઈની સ્થાપનામાં તેમની અગત્યની ભૂમિકા રહી હતી. આજ સુધી આરબીઆઈ ભારતીય બૅન્કિંગ સિસ્ટિમનો આધારસ્તંભ બનીને રહી છે. અર્થશાસ્ત્રમાં એક મહાન કાર્ય. આજે સિત્તેર વર્ષમાં એકવાર નોટબંધી કરવામાં આવી છે. બાબા સાહેબે દર દસ વર્ષે એકવાર અમલ કરવાનું સૂચન કર્યું હતું. જો આ સૂચન સ્વીકારવામાં આવે તો દેશની સામે કાળાં નાણાંની મોટી સમસ્યા ઊભી થઈ ન હોત. તેઓ 1942માં વાઈસરોયની એક્ઝિક્યુટિવ કાઉન્સિલના સભ્ય તરીકે નિયુક્ત થયા હતા., તેઓ એક કાર્યક્ષમ અર્થશાસ્ત્ર પ્રબંધક તરીકે ઉભરી આવ્યા, પછી તેમણે નીચેના ક્ષેત્રોમાં અભૂતપૂર્વ યોગદાન આપ્યું 1.શ્રમ કલ્યાણ 2.રોજગાર 3.કૌશલ્ય વિકાસ 4.ઉર્જા 5.પાણી વ્યવસ્થાપન 6.ખનિજ સંસાધન વ્યવસ્થાપન અને 7.જાહેર કાર્યો એક માણસ અને ઘણી બધી પ્રતિભાઓ. આ સમસ્યાઓ હજુ પણ ભારતની સામે પડકાર બનીને ઊભી છે. બાબાસાહેબે આ સમસ્યાઓનું નિદાન આઝાદી પહેલા જ કહી દીધું હતું.

❖ પ્રખર શિક્ષણશાસ્ત્રી ડૉ. બાબાસાહેબ આંબેડકર-:

આંબેડકરની શિક્ષણની ફિલસૂફી તેમના ભાષણો, લખાણો, સંશોધન લેખો અને પક્ષના મેનિફેસ્ટો અને પત્રવ્યવહાર દ્વારા પણ સમજી શકાય છે. તેમણે તેમના જીવનમાં શિક્ષણને ખૂબ મહત્વ આપ્યું. તેમણે સમાજને સુધારવા માટે રચનાત્મક અને માળખાકીય અભિગમનો ઉપયોગ કર્યો. તેમના માટે શિક્ષણ એ રાજકીય, સામાજિક અને આર્થિક ક્રાંતિનો એકમાત્ર આધાર હતો. તે તમામ વ્યક્તિઓમાં વિચાર અને જાગૃતિની નવી ભાવના પેદા કરવા માંગતા હતા. તેઓ ઈચ્છતા હતા કે શિક્ષણ બધા માટે ઉપલબ્ધ હોય અને માત્ર અમુક ઉચ્ચ જાતિના લોકોના હાથમાં નહીં. "જે શિક્ષણ આપણને ન તો સક્ષમ

બનાવે છે અને ન તો આપણને સમાનતા અને નૈતિકતાના પાઠ શીખવે છે તે હવે શિક્ષણ નથી." - ડૉ. આંબેડકર. શિક્ષણ વિશેના તેમના મુખ્ય વિચારો નીચેની ચર્ચામાં સમાવિષ્ટ છે.

આંબેડકર માનતા હતા કે જીવનમાં ત્રણ સિદ્ધાંતો છે. "શિક્ષિત બનો, સંગઠિત બનો અને આંદોલન કરો. આંબેડકરના મંતવ્યોમાં, શિક્ષણ એ એકમાત્ર પ્રક્રિયા છે જેના દ્વારા પુરુષો આત્મજ્ઞાન બની શકે છે. તેમના મતે, "શિક્ષણ એ છે જે માણસોને નિર્ભય બનાવે છે, એકતા શીખવે છે, તેમના જન્મસિદ્ધ અધિકારને સમજે છે અને માણસને સ્વતંત્રતા માટે સંઘર્ષ અને લડતા શીખવે છે". તેઓ શિક્ષણને ક્રાંતિ ગણતા હતા. જો શિક્ષણ આ વસ્તુઓ ન કરી શકે તો તે મૃત શિક્ષણ છે અને તેને આગ લગાડવી જોઈએ. આંબેડકરના સ્પષ્ટ શબ્દોમાં, "જે શિક્ષણ સક્ષમ ન બનાવે, સમાનતા અને નૈતિકતા શીખવતું નથી તેને શિક્ષણ કહી શકાય નહીં". શિક્ષણ સમાજમાં જીવનનું નિર્માણ કરે છે. તેમની ફિલસૂફીમાં, તેમણે આત્મસન્માન, આત્મવિશ્વાસ અને માનવ ગૌરવને ખૂબ મહત્વ આપ્યું. તેઓ શિક્ષણ દ્વારા સમાનતા, ભાઈચારો, નિર્ભયતા અને સ્વતંત્રતા જેવા ગુણો વિકસાવવા માંગતા હતા. તેઓ નોકરી લક્ષી અને કૌશલ્ય આધારિત શિક્ષણની તરફેણમાં હતા, જે લોકોને આજીવિકા મેળવવા માટે નોકરી મેળવવામાં મદદ કરી શકે. તેમનું માનવું હતું કે "શિક્ષણને ત્યારે જ પૂર્ણ ગણવામાં આવશે જ્યારે તેની સાથે કોઈ કૌશલ્ય સંકળાયેલું હશે અને આવી કૌશલ્ય વ્યક્તિ માટે થોડી રોજગારી ઊભી કરશે." ત્યારબાદ તેમણે ટેકનિકલ શિક્ષણની તરફેણ કરી, ખાસ કરીને ભારતીય સમાજમાં પછાત વર્ગો માટે.

સામાજિક મુક્તિ માટે શિક્ષણ શિક્ષણનો હેતુ લોકોના વલણમાં સામાજિક, આર્થિક અને રાજકીય પરિવર્તન લાવવાનો છે. આંબેડકર, ભારતીય સમાજમાં તેમના અનુભવો સાથે, સામાજિક ભેદભાવ, જાતિવાદ, લિંગ અસમાનતા, અસ્પૃશ્યતા વગેરેના વિરોધી હતા. તેમણે વિચાર્યું કે ભારતીય સમાજમાં માળખાકીય ફેરફારો લાવવાનું એકમાત્ર સાધન શિક્ષણ છે. તેમણે વિચાર્યું કે શિક્ષણ હાલની લિંગ અને સામાજિક અસમાનતાને દૂર કરશે અને ભાઈચારો અને પરસ્પર આદરની ભાવના સ્થાપિત કરશે. તેમના શબ્દોમાં, "શિક્ષણ એ દરેક મનુષ્યનો જન્મસિદ્ધ અધિકાર જ નથી પણ સામાજિક પરિવર્તનનું શસ્ત્ર પણ છે". આંબેડકર તેમના માર્ગદર્શક જ્હોન ડેવીના "શિક્ષણના લોકશાહીકરણ" પરના દ્રષ્ટિકોણથી ખૂબ પ્રભાવિત હતા. ભારતમાં પ્રવર્તતી સામાજિક અસમાનતાઓ નિરક્ષરતાનું કારણ હતી. એક વિશાળ ભારતીય સમાજ, ખાસ કરીને સ્ત્રીઓ અને પછાત જાતિના વ્યક્તિઓ, શિક્ષણથી વંચિત હતા. આંબેડકર માનતા હતા કે "શિક્ષણ એ દરેક વ્યક્તિનો જન્મસિદ્ધ અધિકાર છે અને આ અધિકાર પ્રાપ્ત કરવા માટે કોઈને પણ નકારી શકાય નહીં." આમ, વિશ્વની તમામ લોકશાહીઓએ જાતિ, સંપ્રદાય, અથવા લિંગને ધ્યાનમાં લીધા વિના રાષ્ટ્રના તમામ સભ્યોને શિક્ષણનો અધિકાર આપવો જોઈએ. 20મી જુલાઈ 1942 ના રોજ નાગપુર ખાતેના તેમના ભાષણમાં, આંબેડકરે કહ્યું હતું કે, "હું સમુદાયની પ્રગતિને મહિલાઓએ હાંસલ કરેલી પ્રગતિની ડિગ્રીથી માપું છું." આંબેડકર પણ સ્ત્રી શિક્ષણના પ્રબળ સમર્થક હતા.તેમના મતે તેઓ સ્પષ્ટ હતા કે મહિલાઓને આપવામાં આવેલું શિક્ષણ રાષ્ટ્રના વિકાસમાં પ્રતિબિંબિત થશે; મહિલાઓને શિક્ષિત કરવાની જરૂર છે. તેમણે એમ પણ કહ્યું હતું કે, "શિક્ષણ પુરુષો માટે જેટલું જરૂરી છે એટલું જ સ્ત્રીઓ માટે પણ જરૂરી છે.

ડૉ. બાબાસાહેબ આંબેડકર બધા માટે શિક્ષણ મફત અને ફરજિયાત બનાવવાના પક્ષમાં હતા. તેમણે ભારતીય સમાજમાં પ્રવર્તતી સામાજિક અસમાનતાઓને કારણે સહન કર્યું હતું અને તેઓ પછાત અને પછાત લોકોનું ઉત્થાન કરવા માંગતા હતા. ફરજિયાત શિક્ષણ કૌશલ્ય શીખવામાં અને સમાજનું ધોરણ ઊંચું લાવવા માટે રોજગાર મેળવવામાં કચડાયેલા લોકોને મદદ કરશે. તે માને છે કે દરેકને શિક્ષણ મેળવવાનો અધિકાર છે. સમાજના તમામ મતભેદો શિક્ષણના અભાવનું પરિણામ છે. તેમણે ભારતના તમામ બાળકો માટે મફત અને ફરજિયાત શિક્ષણનો વિચાર કર્યો, આ વિચારને ભારતીય બંધારણની કલમ-45માં સામેલ કર્યો.

શાળાના વિષયોનું શિક્ષણ ભાષાના ઉપયોગ દ્વારા થાય છે. ભાષા એ એક સાધન છે જે શિક્ષણના પ્રસારણમાં મદદ કરે છે. સંશોધન અભ્યાસોએ અહેવાલ આપ્યો છે કે જો વિદ્યાર્થીઓની માતૃભાષામાં સૂચનાઓ આપવામાં આવે તો શિક્ષણની અસરકારકતામાં સુધારો થાય છે. ડૉ. બાબાસાહેબ આંબેડકર વિદ્યાર્થીઓને માતૃભાષામાં શિક્ષણ આપવાના પક્ષમાં હતા. તેમણે માતૃભાષા સાથે એક વિદેશી ભાષા શીખવા પર પણ ભાર મૂક્યો હતો. તેઓ વિચારતા હતા કે આનાથી વિદ્યાર્થીઓને વૈશ્વિક સ્તરે નવા વિકાસને સમજવામાં મદદ મળશે.

શિક્ષણશાસ્ત્રી ડૉ. બાબાસાહેબ આંબેડકર શિક્ષણવિદ્દ હતા. તેઓ જાણતા હતા કે ભારતમાં શિક્ષણ વિના માનવજાતનો ઉદ્ધાર થઈ શકે તેમ નથી. અસંખ્ય ગ્રંથોનો શ્રેય તેમને જાય છે. સામાજિક સમાનતા વિના શિક્ષણ શક્ય નથી. તેથી જ તેમનું સૂત્ર શિક્ષિત બનો, ક્રાંતિનું આહ્વાન કરશે. ડૉ. આંબેડકરે તેમના જીવનમાં શિક્ષણને ખૂબ મહત્વ આપ્યું હતું અને તેમણે ભારપૂર્વક જણાવ્યું હતું કે શિક્ષણ દ્વારા જ માણસ સમૃદ્ધ થઈ શકે છે.

સ્વચ્છ અને તમામ દુર્ગુણોથી મુક્ત રહેતા શીખો. તમારા બાળકોને શિક્ષિત કરો. ધીમે ધીમે તેમના મનમાં મહત્વાકાંક્ષા જાગે છે. તેમને વિશ્વાસ અપાવો કે તેઓ મહાન લોકો બનશે. તેમની અંદર રહેલી હીનતા સંકુલનો નાશ કરો. તેમના લગ્ન કરાવવાની ઉતાવળ કરશો નહીં. – ડૉ. બાબાસાહેબ આંબેડકર (નાગપુર, 20 જુલાઈ, 1942)

વિદ્યાર્થીઓએ ઝૂંપડપટ્ટીમાં જઈને લોકોની અજ્ઞાનતા અને મૂર્ખામીભરી માન્યતાઓ દૂર કરવી જોઈએ, તો જ તેમના શિક્ષણથી લોકોને થોડો ફાયદો થશે. પરીક્ષા પાસ કરવા માટે ફક્ત તમારા જ્ઞાનનો ઉપયોગ કરવો પૂરતું નથી. આપણે આપણા ભાઈ-બહેનોની સુધારણા અને પ્રગતિ માટે આપણા જ્ઞાનનો ઉપયોગ કરવો જોઈએ; તો જ ભારત સમૃદ્ધ થશે. – ડો. બાબાસાહેબ આંબેડકર (મહાડ, 2 મે 1954)

બાળકોને શાળાએ મોકલવા પૂરતું નથી, જ્યાં સુધી તેઓ પાયાનું શિક્ષણ ન મેળવે ત્યાં સુધી તેમને શાળા સાથે જોડાયેલા રાખવા પણ મહત્વપૂર્ણ છે. જેમ વૃક્ષો વાવવા પૂરતા નથી, તેમ તે વૃક્ષોને ખાતર અને પાણી આપીને સિંચાઈ કરવી પણ જરૂરી છે, નહીં તો તે મરતાં વાર નહીં લાગે. શિક્ષણ એ સામાજિક પરિવર્તનનું માધ્યમ છે. સમય આવે ત્યારે ભૂખ્યા રહો પણ બાળકોને શીખવો.

શિક્ષણના પાયાનું નિર્માણ પીપલ્સ એજ્યુકેશન સોસાયટીની સ્થાપના -પોતે શિક્ષણથી ભરપૂર હોવા ઉપરાંત, બાબા સાહેબે જુલાઈ 1948 માં સમાજના નીચલા મધ્યમ વર્ગમાં શિક્ષણના પ્રચાર માટે અને

વિદ્યાર્થીઓના ભવિષ્યના નિર્માણ માટે પીપલ્સ એજ્યુકેશન સોસાયટીની સ્થાપના કરી હતી. આ મહાન ઉદ્દેશ્ય સાથે, તેમને આશા હતી કે નિમ્ન મધ્યમ વર્ગના સક્ષમ અને પ્રતિભાશાળી યુવક-યુવતીઓ તેમના વ્યક્તિત્વ વિકાસની સાથે તેમના પછાત સમાજ અને તેમના દેશના વિકાસ માટે કામ કરશે.

નિષ્કર્ષ

ડૉ. બાબાસાહેબ આંબેડકરનું વિશ્વ દ્રષ્ટિકોણ અને કાર્ય ભારતના સામાજિક અને આર્થિક દ્રષ્ટિકોણનો કાયમી આધાર બનાવે છે. તેમના જીવન અને વિચારનો અભ્યાસ એ માત્ર તફાવતને સમજવાનો એક માર્ગ નથી, પરંતુ તે જોવાનો માર્ગ છે કે તે આપણા સમાજની ઊંડી સમસ્યાઓના શ્રેષ્ઠ ઉકેલો ક્યાં પ્રદાન કરે છે. આજે, તેમના સાબિત વિચારો અને ઉપદેશો આપણા માટે અમૂલ્ય ઐતિહાસિક વારસો છે કારણ કે તેમણે દેશના કામદારો, દલિતો અને દલિત વર્ગો સાથેના તેમના સંઘર્ષમાં વિશ્વસનીયતા, એકતા અને નિશ્ચયના જોડાણને મજબૂત કરવાનો પ્રયાસ કર્યો હતો. આંબેડકરના સપનાઓ અને સિદ્ધાંતો માત્ર એક વિઝન જીવવાની બાબત નથી, પરંતુ એક સંકલ્પ છે જેના દ્વારા આપણે ભારતના દરેક નાગરિક માટે સમાનતા અને ન્યાયની શક્યતા જોઈ શકીએ છીએ.

❖ **સંદર્ભગ્રંથ-:**

1. Kuber,W.N. B.R.)1978 (Ambedkar : A Biography, government of India New Delhi
2. Iyer Krishna) 1976 (CJ of India, Ambedkar memorial Lectures : JNU, New Delhi,
3. Keer, Dhananjay)1962 (Dr. Ambedkar: Life and Mission, popular, Bombay,
4. Kuber,W.N.)1973 (Dr. Ambedkar : A Critical study , PPH , New Delhi
5. Ambedkar, B.R.)1987 (the Hindu social order: it's essential principles. Education department, government of Maharashtra.
6. Ambedkar, B.R.)1987 (Philosophy of Hinduism B.A.W.S. Vol.-3
7. Ambedkar, B.R.)1987 (annihilation & caste B.A.W.S. Vol.-1
8. Ambedkar, B.R.)1948 ('The Untouchables' New Delhi
9. કીર ધનંજય‘ (2018) ડૉ .આંબેડકર જીવન અને કાર્ય ’નવભારત સાહિત્ય મંદિર ,અમદાવાદ.
10. ડૉ. બાબાસાહેબ આંબેડકર (1998) ‘ સંપૂર્ણ અક્ષરદેહ ગ્રંથ 12 રૂપિયાની સમસ્યા’ ડૉ. આંબેડકર ફાઉન્ડેશન,કલ્યાણ મંત્રાલય ન્યુ દિલ્હી.